

«ГЕРОЇ БЕЗ ПОДВИГІВ»: ТИПОЛОГІЯ ГЕРОЇЗМУ ЧАСІВ ПАНДЕМІЇ

Тетяна Цимбал

Сучасна ситуація у світі, породжена викликами пандемії, випробовує не тільки медичну систему кожної країни, але й інші сфери суспільного життя: від економіки до міжособистісної комунікації. Науковці, політики, філософи різних країн намагаються спрогнозувати, яким буде світ після пандемії, чи зміниться він на краще, чи навпаки – зміни будуть руйнівними. Прогнозують, наприклад, завершення процесів глобалізації¹, поворот світу до більшої міри централізації та авторитаризму, що можуть увійти в наше життя і набути характеру звичних, повсякденних явищ², або перехід до більшої самодостатності, зменшення споживання та посилення уваги до близьких³. Однак, яким насправді буде світ за кілька років після COVID19 передбачити достовірно неможливо.

Звичайно, людство неодноразово переживало періоди пандемій і ставилось до них з більшою витримкою, ніж сьогодні, адже існування людей було, як правило, обмежене певним локальним місцем (селищем, містом або країною),

¹ Ниблетт Р. Гибель мечты. Режим доступу: <https://globalaffairs.ru/articles/otstuplenie-liberalizma/>

² Харарі Ю.Н. Людина розумна. Коротка історія людства. Київ: Book Chef, 2021. 544 с.

³ Маніфест надії Лі Еделькорт: яким буде світ після пандемії. Режим доступу: <http://blur-fashion.com/manifestofhope>

а відсутність елементарних благ цивілізації перетворювало життя на перманентне випробування. Сучасна ситуація суттєво відрізняється від попередніх: люди звикли до мобільності, високого рівня споживання, пріоритетності розваг тощо. Саме тому пандемія коронавірусу стала каталізатором підвищення рівня напруги в суспільстві. Останньому, окрім іншого, сприяло й повсякчасне розповсюдження інформації про хворих, кількість померлих в різних країнах світу. Причому інформація подавалась і подається непропорційно, створюючи так звані «сліпі зони»: наприклад, замовчується кількість померлих від хвороб, розповсюджених в Африці (а це більше 200 млн. людей на рік), цифри щодо кількості хворих та летальні випадки наводяться без пояснень, аналітики, порівнянь. Тобто хвороба стала інструментом маніпуляцій, способом розповсюдження ідеї «світової змови», явищем не тільки біологічним, медичним, але й психологічним, породивши різноманітні наслідки та проблеми, усвідомлення яких ще попереду.

Серед наявних вже сьогодні можна виділити такі проблеми: посилення соціально-економічної нерівності; реорганізація практик управління, інститутів влади; зміни соціальних кордонів (від взаємодії окремих індивідів до міжнародного співробітництва); зміни у процесі вивчення суспільних процесів у контексті сучасної інформатизації та багато інших.

Оцінюючи ситуацію у світі, один із сучасних західних мислителів, що працює в царині екологічної філософії та політичної теорії, професор М. Мардер стверджує, що людство невпинно наближається до екологічної катастрофи і достатньо швидко наша планета може стати непридатною для життя, адже вже зараз флора і фауна переживають шосте масове вимирання. Крім того, ця катастрофа торкнеться економічної та політичної сфер, через зростання глобальної нерівності, посилення збройних конфліктів, активізацію масових міграцій тощо. Тобто, на думку М. Мардера, пандемія відобразила ненадійність світу, нерівність, дисбаланс, і стала «фактором,

який, з одного боку, продемонстрував вільне падіння людства, а з іншого – прискорив його, і про нього тепер вже неможна говорити з лінійної точки зору прогресу чи регресу»⁴.

В умовах зруйнованих звичних соціальних зв'язків ми всі опинились на самоті, переживаючи досвід Робінзона Крузо, підкреслює французька дослідниця К. Малабу⁵. Однак цієї самотності не слід уникати, необхідно використати її, щоб краще зрозуміти себе і свої бажання, тоді звична розмова скайпом стає подією, діалогом, а «не завуальованим монологом»: «Ув'язнення-у-притулку повинно бути радикальним досвідом Робінзона Крузо, досвідом, що дозволяє побудувати будинок з нічого. Щоб розпочати все заново»⁶.

Радикальній позиції щодо ситуації у світі дотримується італійський мислитель Дж. Агамбен, наголошуючи, що влада використовує коронавірус для обмеження свобод. Ця думка поділяється багатьма політологами та правозахисниками, які ще на початку пандемії були стурбовані тим, що самоізоляція та різноманітні обмеження є серйозним ударом по громадянським свободам. Дж. Агамбен робить припущення, що влада навмисне пропагує епідемію, задля того, щоб обмежувати права і свободи, щоб створити страх нової загрози, адже попередній масовий страх – страх перед тероризмом – вже не такий сильний⁷. Люди різних поглядів та переконань, на думку філософа, дуже спокійно, без протестів сприйняли всі обмеження. Можливо так сталося тому, що вірус поставив

⁴ Мардер М. Человечество слепо шло к катастрофе с пандемией. Режим доступу: <http://ukrvedomosti.com.ua/?p=105012>

⁵ Радикальный опыт Робинзона Крузо. Что думают философы о пандемии коронавируса. Режим доступу: <https://www.bbc.com/russian/features-52187015>

⁶ Радикальный опыт Робинзона Крузо. Что думают философы о пандемии коронавируса. Режим доступу: <https://www.bbc.com/russian/features-52187015>

⁷ Агамбен Дж. Есеї про covid-19 та критика навколо текстів. Режим доступу: <https://supportyourart.com/stories/agamben-covid-19/>

під загрозу саме існування цивілізації, а уряди всього світу – лише «виконавці» необхідних заходів⁸. Тобто життя людей вже давно стало хитким і якоїсь несподіваної ситуації достатньо, щоб зробити його нестерпним.

Ще одна загроза та проблема, що потребує соціально-філософського осмислення, полягає у тому, що коронавірус може перетворитися на вірус ксенофобії, позаяк локальні проблеми та катастрофи консолідують людей, а глобальні, навпаки, роз'єднують. Ця давня модель працює і тепер. Коли розпочалася пандемія, жителі азійських країн стали об'єктами расистських нападів. За даними журналістів Бі-бі-сі, подібна ситуація склалася і в Грузії, де винними у розповсюдженні вірусу називали азербайджанців, які внаслідок поганого знання грузинської мови, не дотримувались правил карантину і розносили інфекцію⁹.

Крім ксенофобії, наслідком пандемії може стати активізація та розповсюдження «лівих» ідей. На цьому наголошує один із провідних філософів сучасності С. Жижек. Він впевнений, що «світ, який ми знали, припинив існувати» і що коронавірус поверне у світ ознаки комуністичного суспільства. Новий світ буде ґрунтуватися на довірі людей до науки, у ньому буде створена всесвітня мережа охорони здоров'я, буде реорганізована економіка. Але С. Жижек висловлює побоювання, що це буде поверненням до «військового комунізму» з жорстким державним регулюванням на усіх рівнях¹⁰.

⁸ Нансі Ж.-Л. Комуновірус. Режим доступу: <https://politykrytyka.org/2020/03/31/yakuj-svit-pislya-pandemiyi-bruno-latur-yeva-illuzhan-lyuk-nansi/>

⁹ Ахметели Н. Жизнь в изоляции: как коронавирус вызвал вспышку ксенофобии в Грузии. Режим доступу: <https://www.bbc.com/russian/features-52187008>

¹⁰ Радикальный опыт Робинзона Крузо. Что думают философы о пандемии коронавируса. Режим доступу: <https://www.bbc.com/russian/features-52187015>

Окрім соціально-економічних та політико-правових проблем, пандемія породжує екзистенційні проблеми, ставши викликом практично для кожної людини. З одного боку, більшість людей отримала можливість призупинитися у шаленому темпі сучасного повсякдення, звернутися до власного внутрішнього світу, до світу цінностей та пріоритетів. Це стане позитивним наслідком пандемії, адже пересічна людина серйозно замислиться над філософськими проблемами, які раніше залишалися поза її увагою: чи правильно я жила, який взагалі сенс життя, які перспективи життєвладштування можливі тощо.

З іншого боку, людина як соціальна істота потребує спілкування, зустрічей, виявлення радості, приязності, емпатії, у тому числі на тілесному рівні (обійми, вітання, рукостискання тощо). Сьогодні ж ми змушені зберігати фізичну дистанцію, фактично відчужуючись одне від одного. Звичайно, це не нова ситуація. Так М. Фуко у книзі «Наглядати і карати», описуючи події XVII ст., коли Європа переживала епідемію чуми, зауважує, що боротьба з інфекцією є не тільки медичною проблемою, але й способом вирішення певних соціально-політичних проблем¹¹. Ізоляція по суті призводить до більш високої дисципліни в суспільстві через атомізацію та прозорість буття індивіда.

У той же час ми відчули, наскільки важливими є турбота і піклування, звернули увагу на переваги та недоліки віддаленої роботи, на можливість поєднання роботи та сім'ї, на вигоду від зниження активності споживання. Частина ж людей сьогодні страждає від «травми усамітнення». Однак, як правило, це люди, які не мають захоплень, які до пандемії жили у повільному темпі, коло спілкування яких було дуже вузьким. Тобто не тільки на соціальному, а навіть на особистісному рівні пандемія нагадує нам про існування кордонів, про нерівність людей: хтось під час карантину усамітнюєть-

¹¹ Фуко М. Наглядати і карати. Київ: Клубук, 2020. 452 с.

ся у затишному замиському будинку, а хтось, ризикуючи життям, працює в лікарні, в магазині, в поліції; хтось заробляє на пандемії шалені гроші, а хтось втрачає останні заощадження. По-різному впливають карантинні обмеження і на сім'ї: одні родини насолоджуються спілкуванням, якого бракувало у шаленому ритмі повсякдення, а члени інших родин відчувають, як їх виснажує родина, яким знекровленим став їхній шлюб; одні із задоволенням спілкуються з дітьми, а інших дратує безперервне спілкування з нащадками.

Отже, пандемія породила і продовжує створювати різноманітні політико-правові, соціально-економічні, культурно-антропологічні та екзистенційні проблеми. У свою чергу виклики пандемії стимулюють розробку стратегій рефлексії культурних, соціальних, психологічних, аксіологічних аспектів змін, що відбуваються сьогодні.

Власне соціально-філософського осмислення потребують антропологічні та аксіологічні проблеми, дистанційна освіта та питання захисту персональних даних, трансформація інституту традиційної сім'ї, посилення біополітичної влади та визначення її ролі в період пандемії, а також трудова діяльність в умовах карантину, актуалізація почуття солідарності та екзистенційні наслідки самоізоляції.

Пандемія і суворий карантин, як зазначалося вище, не стільки породжують нові соціально-політичні та антропологічні проблеми, скільки посилюють ті, що вже існували у прихованій формі, тобто виступають каталізаторами змін у різних сферах суспільного, економічного, повсякденного буття, у ставленні до здоров'я та способу життя, що витікають зі світоглядних трансформацій пов'язаних з посиленням медікалізації суспільства тощо.

Зауважимо, що за останні два роки у широкому світовому філософському, соціально-політичному та загальному гуманітарному дискурсі відбулося обговорення та осмислення різноманітних проблем, породжених пандемією. Під егідою ЮНЕСКО пройшли круглі столи, майстер-класи, он-лайн кон-

ференції, присвячені проблемам розвитку та використання критичного мислення, необхідності консолідації та побудови нових взаємин між країнами світу, здоров'ю як філософській проблемі, екзистенційним проблемам страху, невпевненості та ризику. Крім того, ЮНЕСКО проведені вебінари на тему «Філософія під час кризи: непередбачувані обставини, світ і людство», міжнародні зустрічі присвячені філософським практикам з дітьми «Час подумати, час розмислів» та ін.¹².

У низці окреслених проблем, в осмисленні їхніх соціально-філософських аспектів необхідно виділити й феномен народження нових героїв – героїв часів пандемії. Тема появи нових, «непомітних» героїв, породжених умовами життя під час пандемії, у сучасному науково-філософському дискурсі фактично не розглядалась. Саме цим обумовлена актуальність нашого дослідження. Його метою є визначення нових типів героїзму та з'ясування, чи відповідають вони змісту філософського категоріального визначення понять «герой» та «героїзм».

Наголосимо, що дискурс героїзму наявний у будь-якій країні в різні історичні часи та за різних форм правління, але найбільше він властивий тоталітарним державам, в яких режим забезпечує собі право на одноосібне визначення героїв, присвоєння вчинкам та особам ореолу героїчності, в яких міфологема героя – один з основних ідеалів у вихованні молоді.

Своєрідність запропонованого підходу полягає у тому, що проблема формування нової типології героїв розглядається нами в контексті авторських соціально-філософських концепцій буттєвого вкорінення людини¹³ та героїзму¹⁴.

¹² Сбои и устойчивость. Режим доступу: <https://ru.unesco.org/news/sboi-i-ustoychivost-v-dokladah-yunesko-privodyatsya-novye-dannye-o-vozdeystvii-covid-19-na>

¹³ Цимбал Т. Буттєвісне вкорінення людини. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2005. 219 с.

¹⁴ Цимбал Т. Формування українського пантеону героїв в контексті проблеми консолідації нації // Українознавчий альманах. Випуск 23. Київ: «Міленіум», 2018. С. 81-87.

Зауважимо, що традиційно у полідисциплінарному гуманітарному дискурсі розглядаються певні типи героїв: герой-воїн, герой-аскет, сакральний герой, герой-великому-ченик, герой-бунтівник, герой-лицар, герой-чудотворець, герой-майстер (герой праці), мати-героїня, герой-шукач правди тощо. Таким чином, маємо достатньо вузьке коло героїв, які є предметом осмислення. Однак на рівні суспільного дискурсу інші, сучасні типи героїв не обговорювалися. Сьогодні виникла унікальна ситуація, що значно розширює спектр героїв, що включає незвичні образи. І це не тільки лікарі та інший медперсонал – так звані «помітні герої» пандемії, а й вихователі дитячих садочків та дитбудинків, кур'єри та співробітники силових структур, інтелектуали, вчені, які відповідають за формування ідей, думок, і повинні знаходитися в авангарді протистояння пандемії, інформуючи людей, доносячи в доступній формі до їхньої свідомості складну систему цінностей та пріоритетів. У цьому контексті значно зростає роль філософії, адже вона має великий історичний досвід і потужний ресурс для підтримки людей у складній екзистенційній ситуації. Філософія спрямовує увагу людини від зовнішніх проблем до внутрішнього світу, до тих глибинних сфер, які допомагають пережити граничні ситуації.

Провідним методом дослідження є філософська рефлексія, що дозволяє виявити найбільш глибокі, сутнісні характеристики предмету дослідження, досягнути його не поверхово, а на рівні розуміння. Крім того використовується інтервальна методологія, що доповнена методом дімезіонального аналізу, задля отримання цілісного результату дослідження. Вихідними поняттями даної філософської розвідки є повсякдення, «гранична ситуація», виклик, герой, подвиг. Однак провідним є категоріальне визначення поняття «героїзм», адже від його смислового наповнення залежить формування системи культурних кодів та моральних цінностей, а значить і персональне представництво у типології героїв.

Наголосимо, що до недавнього часу феномен героїзму вважався «поняттям минулого століття», таким явищем, що «вийшло зі вжитку», залишившись лише для літературних історій про видатних людей. Однак, крім видатних, в усі часи є непомітні, безіменні герої, які здійснюють справжні подвиги, намагаючись змінити світ. Крім того, Революція Гідності, триваюча гібридна війна довели, що героїзм не є виключно філософською категорією, а має місце в реальному житті сучасного українства. Адже Майдан та війна – це граничні ситуації, коли людині необхідно ухвалювати екзистенційні, сенсожиттєві рішення. На нашу думку, у більшості випадків саме «граничні ситуації» в житті людини спрямовують її до героїчних вчинків. Такі ситуації – це особливі доленосні моменти в житті людини, періоди локальної антропологічної катастрофи, коли буття вже не є грою, коли «дихає ґрунт і доля»¹⁵. Важливо підкреслити, що поняття «гранична ситуація» використовувалось переважно в екзистенціальній філософії стосовно окремого «закинутого у світ» індивіда, що опинився в умовах життєвої кризи. Проте на початку XXI ст., як показує соціокультурний досвід, дане поняття можна застосовувати для характеристики життя групи, народу, певної держави або навіть людства загалом. Це свідчить, перш за все, про відсутність духовного благополуччя, кризову свідомість, втрату сенсів, що призводить до відчуття ціннісної аномії. Сучасна людина сприймає вже не тільки себе, а й людство в цілому закинутим у світ, буття людей втрачає автономність, унікальність, стає невизначеним, знекоріненим. Проте людина здатна відгукнутися на «онтологічний поклик трансценденції» (Г. Марсель) і, залишаючись суб'єктом екзистенції, може йти шляхом розуму.

¹⁵ Ясперс К. Философская автобиография. // Западная философия. Итоги тысячелетия. Екатеринбург: Деловая книга; Бишкек: Одиссея, 1997. С. 15–152.

Розбудовуючи своє життя, ми спираємося на певні цінності та пріоритети. Ієрархія цінностей та стиль життя разом утворюють так звану «екзистенційну стратегему» (Ф. Лазарев) буття особи. Вона не обирається раз і назавжди, адже буття людини не визначене остаточно: воно перманентно змінюється, будучи залежним від змін зовнішніх обставин і від перетворення самої людини на різних етапах життя. Тому людина, відкрита для реалізації різноманітних можливостей, не може обрати єдиний спосіб самореалізації. Визначаючи вектори свого життя самостійно або слідуючи зовнішнім орієнтирам, людина завжди ризикує, адже гарантій досягнення справжнього вкоріненого буття немає. Реалізуючи власний життєвий проект, що обирається у процесі переживання граничних ситуацій та досвіду саморефлексії, людина може протестувати або адаптуватися до певних соціальних обставин. Цей особистий вибір типу взаємодії людини із соціумом може вести до пасивності або до героїчного вчинку, а власне самовизначення може відбуватися спонтанно або протікати виважено, розсудливо. Однак, як правило, в момент здійснення героїчного вчинку, людина діє скоріше спонтанно, підсвідомо орієнтуючись на свою моральність, на вищі цінності буття.

Причому мова йде не про героїку повсякденності, а про вищий вимір героїзму, про героїзм як здатність здійснити подвиг, виходячи за межі можливостей, діючи на межі власних сил. Героїзм – це завжди екстраординарність, відповідно герой – це не той, хто постійно виконує певну роботу у межах професійних обов'язків (МНС, наприклад), а той хто виконує певні дії всупереч своїм можливостям.

Тобто, будучи унікальним феноменом, ґрунтуючись на певній системі моральних пріоритетів, на ствердженні існування більш високих цінностей, ніж власне життя, героїзм у певний час серед визначеного кола людей стає нормою. При цьому справжній героїзм не руйнує, а формує творчу, непересічну особистість, служить прогресу. Героїзм же наших сучас-

ників як ніколи актуалізував слова Д. Юма: «Все, що ми називаємо героїчною звитягою і чим захоплюємось як величчю і піднесеністю духу, є не що інше, як спокійна і твердо обґрунтована гордість та самоповага»¹⁶.

Доречно підкреслити, що героїка війни і революції – найбільш розповсюджений стереотип суспільної свідомості, адже він закорінений у структурах колективного несвідомого. Однак необхідно зауважити, що в усі часи, окрім видатних осіб, осяяних власним світлом, існують герої повсякденності, які здійснюють справжні подвиги, намагаючись змінити світ, домагаючись втілення у життя хоча б частини своїх мрій: «Героїчний сенс життя не обмежується баталією, ані скрутним становищем, з якого ми з честю вийшли. Тому ми говоримо про сенс життя, а не про збіг обставин у житті. ...Героїзм полягає в тому, щоб вбачати в кожному дні, в кожному вчинку випробу, в якій задіяні наші сили – від фізичних до найтонших інтелектуальних і душевних», героїзм – це спосіб «бути відмінним, бути кращим, бути чесним, порядним і розважливим в ім'я природної філософії, тим часом як усі обстоюють саморуйнацію в ім'я вульгарності й невігластва»¹⁷. Тобто, не дивлячись на нібито несумісність героїзму зі статичним повсякденням, неможливо відкидати й фактичність його існування саме у світі, який нас оточує, у повсякденні, так званий «героїзм Dasein».

Історичний час, особливості політичної системи суспільства впливають і на запити щодо героїзму, і на тип героїзму. Наприклад, якщо філософи Просвітництва розглядали героїзм як розумовий порив, німецькі класики – як явище духу, то романтики пов'язували героїчне з надособистісним началом, що поєднує минуле з вічним, а героя – з уособленням воле-

¹⁶ Hume, David. *Essays, Moral, Political, and Literary*. Part I, Essay VIII, OF PARTIES IN GENERAL.

¹⁷ Стейнберг Гусман Д. Герой повсякденності. Київ : Новий Акрополь, 2004. 118 с.

любності й гордості. В українській гуманітаристиці героїчне поєднується з подвигами козацької старшини, або ж зі здатністю до самопожертви високої, чистої душею простої людини. Визначити ж, хто є героєм, як вважає Л. Костенко, мають право ті, які самі здатні на самопожертву, які не «опускають вчасно очі»¹⁸, а йдуть разом з героями їхнім шляхом до кінця і не відступають. Власне так було і на Майдані, і триває сьогодні на Сході України. Саме там народився особливий тип героя: шляхетного духом, сміливого і скромного, який сам не вважає себе героєм. Дійсно, герой – це не той, хто сам себе так оцінює. Герой – це людина, яка вчинила героїчний вчинок, подвиг, оцінювати який необхідно з урахуванням історичних, соціально-політичних та особистісних життєвих обставин.

У даному контексті вважаємо доречним запропонувати авторське філософське визначення поняття «героїзм», в якому певні категоріальні смисли взаємно підсилюють і доповнюють один одного: по-перше, в онтологічному вимірі героїзм – це вираження іманентної буттєвої сутності людини, яка покликана до героїзму як до подолання тлінності тіла та утвердження безсмертя духа, це здатність особи або декількох осіб змінити життєву ситуацію, знаходячись на межі буття і небуття; по-друге, в екзистенційному вимірі героїзм – це найвища точка екзистенціювання, кульмінаційний момент життя людини, що може одночасно бути трагічним і натхненним, це подолання обмежень, коли внутрішня сила витісняє інстинкт самозбереження і страх смерті, веде до творення суб'єктом самого себе, власної реальності, розширення останньої до рівня соціуму; по-третє, соціально-філософський вимір дозволяє визначити героїзм як особливу форму людської поведінки та діяльності за конкретних історичних умов, коли ціною мужності й самопожертви, людина сприяє вирішенню критичної ситуації в житті спільноти, соціуму, держави, тим

¹⁸ Костенко Л. Дума про братів Неазовських // <https://findbook.in.ua/books/duma-pro-brativ-nieazovs-kikh>

самим включаючись у формування змісту соціокультурного поля та сприяючи прогресу¹⁹.

Специфіка героїзму під час пандемії – у тривалості перебігу подій, поєднанні героїчних моментів і повсякденності. Остання у соціально-філософському аспекті визначається як досвід групи, в якому здійснюється додавання змісту у процесі вирішення стандартних ситуацій, що є подібними за структурою. Повсякденність у методологічному плані – це статичний образ світу, в ньому штучно призупинені креативність та інновації, а зміцнюються тільки стабільні, безсумнівні основи життєздатності суспільства, такі, як традиції, ритуали, певні стереотипи тощо. Будучи невід’ємною складовою нашого буття, повсякденність – в усіх наших буденних справах, що охоплюють як сферу приватного життя, так і громадського. Власне цілковито зрозуміла даність повсякденності призвела до того, що у науковому дискурсі її осягненню до ХХ ст. приділялося мало уваги, а у вітчизняний науковий простір проблема повсякденності увійшла лише в останні десятиліття. Проте саме на тлі повсякденності розгортаються життєві події як окремої особистості, так і спільноти, вона створює ґрунт, сукупність смислів, що допомагають вистояти у світі.

Поняття «повсякденність» визначається Н. Еліасом через наведення дихотомій: повсякденність буднів як протилежність святу, повсякденність як рутинна, повсякденність як трудовий день, повсякденність як життя народних мас, повсякденність як сфера буденних подій, дрібних явищ і фактів, повсякденність як приватне життя, повсякденність як сфера правдивих, природних нерелекторних переживань, повсякденність як буденна свідомість, непродумана – на відміну від рефлексивного мислення та контрольованих емоційних реакцій²⁰.

¹⁹ Цимбал Т. Формування українського пантеону героїв в контексті проблеми консолідації нації // Українознавчий альманах. Випуск 23. Київ: «Міленіум», 2018. С. 81-87.

²⁰ Элиас Н. Понятие повседневного // Элиас Н. О процессе цивилизации. Социогенетические и психогенетические исследования. Мо-

Серед усіх визначень повсякденності через опозицію до інших феноменів життя найбільш визнаним у західній традиції є протиставлення повсякденності як життя приватного публічному, соціальному буттю. Однак соціальні правила під час пандемії достатньо чіткі, спрямовані на підтримку порядку та взаєморозуміння. Саме на тлі викликів пандемії або революційних подій чіткість повсякденного життя створює простір сталості, простір життя звичного та безпроблемного. Тобто повсякденність не є сутнісним визначенням способу буття, а є ритмізацією життя (за М. Бахтіним). Чітка організація побуту допомагає адаптуватися до незвичних умов, прийняти нові встановлені правила, норми.

Героїзм же, навпаки, завжди мислиться в контрасті з «нормою», як своєрідний бунт, як небуденне, піднесене над повсякденністю. Намагання досягнути проблему поєднання героїзму та повсякденності під час пандемії призводить до розуміння, що воно парадоксальне, «героїка повсякденності» – це своєрідний філософський оксюморон, адже героїзм розглядають як екстремальний спосіб існування, що виходить за межі повсякденності, як спробу людини вийти за межі звичного соціального буття у період кризи, тобто у протиставленні буденності. Героїзм – контрастний з нормою, догмою, фактично це бунт проти статичності. З іншого боку, героїзм існує і у світі повсякденності, адже дві основні форми героїки повсякдення – це героїка війни і героїка праці. Працівники – центральний тип усіх політичних, творчих, інтелектуальних рухів, головні герої революційних змін. Саме праця є тією точкою опори, що виводить за сферу «ніщо» до внутрішньої сакральності, дозволяючи позбутись профанації та нігілізму. І сьогодні в часи пандемії трудова героїка має зовнішні та внутрішні детермінанти, адже робота ототожнюється з певною мірою свободи і відповідальності. З трансцендентальної точки зору, героїка повсякденності є секуляризацією архети-

ска; Санкт-Петербург: Университетская книга, 2001. 336 с.

пу героя, що служить соціально регулятивним механізмом, транслятором соціальних знань і норм.

Таким чином, сучасна героїка співпричетна повсякденності, позаяк спрямована до вирішення невирішуваного, це «героїзм без подвигу», героїзм без пафосу, непублічний, відповідальний. Однак сама пандемія є явищем, що виходить за рамки буденності, і в той же час тривалість цього явища внесла зміни в певні елементи побуту і повсякденності. Витоки сучасної героїки – героїки повсякденності, на нашу думку, – і у зовнішніх факторах, і в історичній ситуації, і у сфері «внутрішнього»: вони іманентні людині як суб'єкту соціальних відносин, адже ґрунтуються на онтологічній характеристиці людини – здатності вийти за межі даності, на іншу грань буття, на інший рівень духовності. Так з перших днів пандемії героїка лікарів сприймалася не як загроза небуття, а невід'ємна складова буття, на якій пунктиром позначені точки зламу, точки ризиків. Героїзм не був міфологемою чи метафорою (як, наприклад, у радянські часи, коли висока інтенсивність експлуатації героїчної міфологеми відбувалася з метою соціалізації радянської людини), а став нормою. Всі ті, хто перебуває у вирі пандемії, готові до подвигу, а ознаки героїзму сьогодні включені у структури повсякденності.

Суб'єктом героїзму, героїчної дії є особа, герой. Власне на змісті цього поняття варто детально зупинитися для більш глибокого розуміння теми дослідження. Зауважимо, що у процесі осмислення героя пандемії, суб'єкта героїчної дії як однієї з можливих стратегій соціальних відносин, важко уникнути колізій, пов'язаних із багатозначністю даного поняття, обумовленої різними підходами до розгляду проблеми.

Так героя у філософській антропології традиційно визначають як людину з надзвичайними здібностями, призначенням і долею; у соціальній антропології – як суб'єкта соціальних відносин; у соціальній і політичній філософії героя розуміють як ідеологічний конструкт; проблема трансформації героя та його мовний портрет є предметом семіотики

та філософії мови. Методологічне протиріччя пов'язане з тим, що героя розглядають і як соціального актора, автора, суб'єкта (у широкому розумінні), як виробника власної реальності і реальності соціальної, і як автономну творчу одиницю, і як функцію у дискурсі. Тобто феномен героя як суб'єкта героїчної дії потребує міждисциплінарного підходу, що повинен базуватися на відповідній філософській концепції. Стисло проаналізуємо основні, на наш погляд, підходи до визначення поняття «герой» та їхні сутнісні відмінності.

Класичний суб'єктивістський підхід, буття героя представляє як буття одиниці соціальних відносин, а не як буття людини, тобто він не може враховувати власне людський вимір героїзму. Якщо герой постає як соціальний та ідеологічний конструкт, то його по суті витискають з епіцентру соціальних подій, позбавляють діяльній активності, харизматичності, тим самим він втрачає особистісний вимір і стає простим механізмом у системі соціальних відносин.

Представники психоаналітичної традиції стверджують, що герой – це людина, що має здатність подолання кордонів власної суб'єктивної локальності: «Герой як людина сучасності вмирає, але як людина вічності – досконала, нічим необмежена, універсальна – відроджується. Тому його ... героїчне завдання в тому, щоб повернутися до нас переображеним і навчити нас тому, що він дізнався про оновлене життя»²¹.

Герою властиве відчуття певного життєво-важливого смислу як заклику до історичного звершення, пробудження самості, що проголошує начало, таїну власного переображення, коли звичні горизонти стають тісними, старі концепції, ідеали, шаблони вже є непридатними. Тобто герой спочатку знаходить смисл становлення себе власне як руйнівника старих цінностей та носія нових, а потім транслює нові цінності

²¹ Ранк О. Миф о рождении героя. Между Эдипом и Озирисом: Становление психоаналитической концепции мифа / Сборник. Переводы с нем. Львов: Инициатива; Москва: Совершенство, 1998. С. 123-206.

масам. Для самої людини героїчне є реальним, не ілюзорним, тобто таким, що має онтологічну вкоріненість, буттєвий вимір. Бути героєм означає зазнати незворотних змін сутності, переобразитися та вийти за кордони себе. Герой змінює свій онтологічний статус, трансцендує себе, йде від існуючого до потенційно можливого, від «я» до «Я».

У даному контексті постає питання: чи кожна людина може стати героєм? Вважаємо, що кожен може піднятися над повсякденністю, переживаючи екзистенційний досвід екстремальної ситуації, але не кожен може добровільно вийти з наявного, адже існує страх перед невідомим, незворотнім, страх втрати звичного, і подолати його може не кожен, адже героїзм – це не просто особливе ставлення суб'єкта до буття, а їх взаємовідношення, взаємне визнання, розуміння, прагнення відкритості.

З позицій суб'єктивістської метафізики, героїзм – це певна спрямованість до буття. Сутність героїчної дії – трансценденція, вихід у невідоме, за межі можливого у суцюзному досвіді. Це новий досвід буття, відмова від забобонів традиції, від умоглядних схем, теоретичних моделей.

Герой як агент соціальних перетворень може зруйнувати соціальний порядок і встановити новий, визначити матрицю соціальної поведінки, кристалізувати і транслювати ідеали.

У контексті інтерсуб'єктивізму, героїзм – це онтологічна характеристика соціального суб'єкта (але з опорою на об'єкт – ідеологію або трансцендентне, абсолют). Інтерсуб'єктивність, у свою чергу, означає структуру суб'єкта, що відповідає факту індивідуальної множинності суб'єктів. Тобто, у феноменології інтерсуб'єктивність означає відображення в структурі суб'єкта атрибута множинності соціуму, його цілісності, соціального порядку. Завдяки інтерсуб'єктивності можлива комунікація між суб'єктами: «Інтерсуб'єктивність соціального світу є гарантією осягнення суб'єктивних зна-

чень інших людей»²². За такого підходу розглядається не просто герой, а суб'єкт, що пізнає свою індивідуальність, унікальність у внутрішньому досвіді, в особливому вимірі буття. Такий досвід не є наперед заданим, він дається через роботу активної діяльної суб'єктивності, передбачає відносини з іншими суб'єктами, багатовекторність, варіативність.

Щоб стати героєм, суб'єкт повинен мати можливість виходити за межі впорядкованого простору, здійснювати онтосоціальний екскурс як розгортання буття, виявлення смислів або створення їх. Героїзм розширює горизонти життєвого світу, виходить назустріч іншому, та знаходиться на межі, а остання може бути всюди. Таким чином стверджується необхідність та виправданість героїзму як особливої стратегії соціальної поведінки у модусі максимальної екзистенційної напруги, максимального ступеня проявленості тілесності.

Інтерсуб'єктивність у просторі героїчного – це ідентифікація та самоідентифікація, що у феноменології пов'язується з трансцендентністю, з буттям-разом, буттям-назустріч. Тобто героїзм виступає як модус інтерсуб'єктивного ставлення, що характеризується граничною відповідальністю за Іншого, перед Іншим, відкрите Іншому, і ґрунтується на відповідальності. Суб'єкт героїчної дії бере на себе добровільну відповідальність, адже спосіб буття героя – трансценденція, «вихід за межі себе до іншого, це надлишок іншого в собі, що є смыслом і одночасно відповідальністю»²³.

Необхідно підкреслити, що вивчення сутності й характеру героя можливе лише в опорі на певні філософські категорії, серед яких саме відповідальності відводиться належне місце. Так в екзистенціалізмі є декілька підходів до трактуван-

²² Шютц А. Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии. Москва. Издательство: Институт Фонда «Общественное мнение», 2003. С. 68.

²³ Нанси Ж.-Л. В ответе на существование // Интенциональность и текстуальность. Философская мысль Франции XX в. Томск: Издательство «Водолей», 1998. С. 314.

ня сутності відповідальності: відповідальність перед («ми відповідальні не за жертви, а перед жертвами», за Ж. Дельозом); відповідальність за («відповідальність не тільки перед Іншим, але й за Іншого», за Е. Левінасом); відповідальність за світ, якби він був нашим творінням (Ж.-П. Сартр, К. Ясперс); відповідальність за себе як безкінечну мету (Ж.-Л. Нансі). Всі ці точки зору об'єднує те, що герой не може позбавитись відповідальності за Іншого, навіть у випадку його смерті, навіть, коли Інший знімає з себе відповідальність. Героїзм як відповідальний спосіб буття передбачає визнання свого «не-алібі» у бутті. Тобто героїзм не обов'язково соціально детермінований, героїзм – це і феноменальна даність, подієва форма. У героїчному співбутті суб'єкт відкриває та наближає до себе світ, розкриває своє буття назустріч іншим, стає відкритим та відвертим. В інтерсуб'єктивній взаємодії розмиваються кордони між суб'єктами соціальної взаємодії, а вихідним пунктом створення соціуму стає Ми-суб'єкт, інтенціональна активність якого базується на героїзмі як відповідальності за світ та перед світом.

Аналізуючи різні підходи до осмислення і трактування змісту поняття «герой», необхідно підкреслити, що умовою героїчного вчинку є екзистенційна криза, коли у внутрішньому просторі Я зустрічаються зовнішні виклики і ціннісний світ особи. Герой, з екзистенційної точки зору, не інструмент створення та підтримки соціального порядку, а суб'єкт, особа, що діє виходячи з відповідальності перед реальністю, у пристрасному ставленні до реальності, у стані вольової напруги. Шлях героя – це шлях відповідальності за здійснення своїх можливостей: «Лише тією мірою, якою ми забуваємо себе, віддаємо себе, жертвуємо себе світу, тим його завданням і вимогам, якими пронизане життя, ...ми здійснюємо і реалізуємо також самих себе»²⁴. Тобто шлях героя – це самотворення,

²⁴ Франкл В. Человек в поисках смысла. Москва: Прогресс. 1990. С. 358.

коли активними зусиллями він відкриває, організує себе на здійснення своєї самості, це шлях від себе до обраного себе, це прагнення до трансцендентних цілей, в яких об'єднується інтенційне як самоздійснення, реалізація можливостей, та трансцендентальне як існування смислів та цінностей. Крім того, важливими рисами героя є активне сприйняття світу, подолання приреченості життя, відкритість та безстрашність, гострота реакцій, адже герою страшні не страждання, а млявість (М. Попович).

Таким чином, інтерсуб'єктивний підхід дозволяє сфокусуватися на взаємозв'язках між суб'єктами. Виходячи з цього – Ми-суб'єкт базується на героїзмі як відповідальності за світ і перед світом та є вихідним пунктом створення соціуму.

Конструктивістська концепція героїзму акцентує увагу на героїчному дискурсі як способі конструювання реальності. У цьому контексті підкреслюється одна із суттєвих особливостей героїчного дискурсу – політична ангажованість, що пояснюється роллю міфологеми героя у створенні механізму ідеології. Героїчний дискурс отримує підтримку політичного режиму, герої стають національними символами, але це насаджується зверху. Безперечно, героїчний дискурс є ідеологічно амбівалентним: з одного боку – обов'язок перед суспільством, офіційна ідеологія, суспільні цінності, з іншого – це дискурс опозиції, бунту, емансипації і критики влади²⁵. Образ героя зручний для конструювання нових політичних міфів. Однак, героїзм – це метафора, крізь призму якої концептуалізується певна соціальна конструкція, спеціальна модель відносин індивіда і суспільства, ідеології. Більше того, політично ангажований героїчний дискурс конструює не тільки соціальну реальність, а й має можливість створювати самих героїв як суб'єктів реальності. Але в такому випадку,

²⁵ Щербинина Н. Героические мифы в конструировании политической реальности России. Автореферат дисс. ... докт. полит. наук. М., 2008. 40 с.

дослідження не торкається глибин буття, тобто онтологічної сутності героїзму.

Дотичними до попередньої є теорії масової комунікації, у яких проблематика героя співвідноситься з проблемою маніпуляції масовою свідомістю, навіювання певних стереотипів поведінки, мислення, споживання. Героїчні образи створюються телебаченням, Інтернет-ресурсами, журналами. Сучасний герой, відділяючись від політичної влади, не втрачає влади над розумом і серцем мас. Задача такого героя – діяти творчо, узгоджено з минулим, сучасним і майбутнім, намагатися зберігати позитивне і руйнувати те, що не сприяє життю.

Соціальна значущість героя сьогодні стала когнітивним стереотипом. Однак буття героїчного як соціально-онтологічного феномену повинне бути відмінним від існування суб'єкта героїчного дискурсу. Буття героїчного пов'язане з героїчним існуванням, але не тотожне йому, і коли мова йде про героїзм як особливий спосіб існування людини, ми маємо на увазі сутнісний, буттєвий спосіб існування героїв. Тобто, феномен героїчного повинен бути трактований не онтично, у його повній детермінації, а онтологічно – в його повному бутті.

Отже, досягаючи сутність героїчного та героя, не можна перебувати у рамках певного погляду: феномен героїчного є проривом за межі загальноприйнятого, значить необхідна рефлексія героїчного. Розглядаючи героїчне, ми повинні вийти за межі двох традицій філософського мислення: суб'єкт-об'єктного розподілу реальності та метафізичної дихотомії суцього і сутності, онтичного і онтологічного. Герой – це ні суб'єкт, ні об'єкт героїчного, він є чимось більшим, тим, хто стверджує буття світу.

Герой обирає екзистенційний шок, переживає його, не розчиняється і не загрузає у повсякденності. Трансгресивний прорив героїчного Dasein відкриває новий горизонт, який відкидає все старе, переживає досвід онтологічної межі. Саме

буття героя у світі є граничним буттям-у-світі і парадоксальним буттям: з одного боку – справжність, автентичність, свобода від інших, а з іншого – *Mitsein* тримає його ланцюгом відповідальності. Тому герой постійно на межі, у відчаї неможливості небуття. Адже смерть героя не закінчує його буття, герой триває в історії, будучи вічним суб'єктом (М. Гайдеггер), єдиним, хто здатний взяти на себе відповідальність за вічність. І онтологічна проблема героя, парадоксальність його буття – в його безсмерті.

Основний смисл існування героя – здійснення героїчного вчинку (або подвигу). Це виклик, який герой кидає долі, чіткій визначеності, це вихід за межі наявного локального буття до буття можливого. Це відкидання, заперечення звичного буття «тут-і-тепер», бунт проти соціальної та власної недосконалості.

Героїчний вчинок ґрунтується на виборі не з певної причини, а за певних умов, що породжені метафізичною проблемою, буттєвою загрозою, що, у тому числі, актуально і в часи пандемії. Героїчний вчинок – це крок через заборони, небезпеки, неможливість, крок до нового, до мети, до іншого буття. В героїчній дії людина відкривається назустріч буттю, залишаючи звичну локальну вкоріненість, у подвигу виявляється співучасть у бутті, визнання власного смислу події і включення в контекст ситуації на рівних²⁶. Саме таку співучасть ми можемо спостерігати у діях героїв пандемії.

Можна стверджувати, що герой пандемії як соціальний феномен – це реальна особистість, існування і дії якої не обмежені темпоральними рамками однієї дії – подвигу. Дії цих героїв на рівні повсякденного життя означають єдину можливість вирішення певної складної проблеми, що виникла в суспільстві. Це «героїзм без подвигу», відповідальний і такий, що спирається на самостійність дій.

²⁶ Коупленд Н. Психология и солдат. Москва: Воениздат, 1991. С. 34.

Важливо підкреслити, що героїзм, як правило, визначають як усвідомлений вибір. Але авторська позиція дещо інша, адже під час пандемії маємо приклади спонтанних дій. Усвідомлений вибір здійснюється людиною тоді, коли вона тільки ухвалює рішення про виконання тієї чи іншої роботи, про проходження служби тощо.

Підсумовуючи теоретико-методологічну частину роботи, підкреслимо, що загалом героїзм та потреба в героях є явищем, що свідчить про наявність критичної ситуації в суспільстві, яка вимагає самовідданості і самопожертви. Такою є ситуація пандемії, яка породила нові типи героїв, дозволила висвітлити проблемні сфери і ті сфери діяльності, спеціалісти в яких є найбільш затребуваними. Це, перш за все, медики – лікарі, медсестри, санітарки; працівники сфери освіти всіх рівнів та науковці; волонтери та робітники кур'єрських служб; так звані «герої гігієни»: прибиральники, швачки, тестувальники на COVID19, спостерігачі за соціальною дистанцією та інші.

Стисло розглянемо специфіку діяльності кожної з груп та спробуємо з'ясувати, чи дійсно їхня діяльність під час пандемії є героїчною, чи поняття «герой пандемії» є певним перебільшенням оцінки ролі та сутності дій представників певних професій.

Першими на передовій боротьби з пандемією постали, беззаперечно, медичні працівники. Події розвивалися дуже швидко, медикам не вистачало знань і досвіду, щоб адекватно реагувати на ситуацію, а крім того не вистачало засобів гігієни, кисневих концентраторів тощо. Лікарі, медсестри і санітарки працювали по дві-три зміни поспіль. Навантаження було таким, що деякі медики звільнялись, не витримавши (це приблизно 5% від кількості на початок 2020 р.) Однак ті, що залишились справді заслуговують називатись героями, адже, усвідомлюючи небезпеку, ризик заразитись вірусом причому неодноразово, вони все ж не покидали хворих. Тіль-

ки за 2020 р. в Україні захворіло 26 422 медичних працівника, з них 258 померли (за 2020 год)²⁷.

Під час останньої хвилі COVID19 у світі, за даними Генерального директора ВОЗ Т. А. Гебрейесуса, що були оприлюднені на 74-й Всесвітній асамблеї охорони здоров'я, не менше 115 тисяч медиків померли від інфекції²⁸. Медики страждають і фізично (багато з них перехворіли вірусом по декілька разів), і психологічно. Після гострої фази епідемії медичні працівники мають час для рефлексії і почуваються беззахисними, розгубленими, відчувають наче їхнє життя втрачає смисл. Внутрішня мобілізація багатьох тижнів, місяців безупинної роботи спадає і відчувається абсолютна порожнеча. Дехто з медичних працівників настільки виснажені, що готові покинути професію, адже за час пандемії побачили багато смертей, страждань. Таку ситуацію самі лікарі пояснюють з медичної точки зору: коли людина переживає кризу, бореться з нею, її організм виділяє гормони, що дозволяють подолати стрес, але коли з'являється можливість розслабитися та відпочити, інші люди йдуть далі, займаються своїми справами, медик же почувається фізично та емоційно спустошеним.

Медичні працівники почуваються приблизно так, як солдати, що повернулися з війни. Цей посттравматичний синдром може розтягнутися на роки. Тим більше, що поступово медиків-героїв починають забувати. Про їхню значущість може нагадувати тільки нова хвиля пандемії.

У деяких європейських країнах така ситуація спричинила протести, демонстрації з вимогами належного визнання заслуг. Наприклад, відома хода медсестер у місті Турін, коли жінки вишикувались ланцюжком і наділи на голови мішки для сміття, нагадуючи про те, як не вистачало засобів індивідуального захисту і вони змушені були імпровізувати, вико-

²⁷ <https://news.un.org/ru/story/2021/08/1408292>

²⁸ <https://vademec.ru/news/2021/05/24/voz-vo-mire-iz-za-covid-19-umerli-115-tysyach-medrabotnikov/>

ристовуючи підручні матеріали. Загалом в Італії на час проведення ходи від пандемії померло 163 лікарі та 40 медсестер, четверо медиків покінчили життя самогубством²⁹.

Ще одна професія, яка може бути зарахована до «нових героїв» – кур'єри. У той час, коли багато компаній та фірм припинили роботу, праця кур'єрів стала у рази більш затребуваною. За даними регіональних центрів зайнятості, і в Україні, і інших країнах світу професія кур'єра входить у десятку найбільш конкурентних за 2020 рік. Найбільше зростання попиту на послуги кур'єрської доставки спостерігається у сфері громадського харчування. Доставляти їжу необхідно і в компанії, чия діяльність не припинилась під час пандемії, і додому тим людям, які хворіють і не можуть вийти на вулицю тощо. Що стосується віку співробітників, то сьогодні студентів та молоді серед кур'єрів стало менше. Адже необхідність у їхніх послугах збільшилась і вже не зводиться до доставки кількох відправлень на день. Робота кур'єра передбачає повну зайнятість, тобто вона перетворилась на повноцінну професію. Ця робота пов'язана з постійним ризиком заражень, тому компанії передбачають низку заходів, спрямованих на захист співробітників.

Співробітники сфери освіти також входять до претендентів на звання «героїв пандемії». Вчителі та викладачі вузів не мали ризиків захворіти, на відміну від медиків та кур'єрів, однак умови їхньої праці (години перед екраном комп'ютера), навантаження як психологічне, так і фізичне збільшилося у рази. І поряд з вчителями та викладачами перед викликами пандемії опинились батьки і діти, родини та заклади освіти. Пандемія продемонструвала, що саме родина повинна в цей час бути основним агентом навчання та виховання дитини. А освіта, у свою чергу, повинна бути узгодженою з інтересами родини. У цьому контексті головною місією держави стає надання підтримки сім'ям на шляху до можливості отримувати

²⁹ <https://www.bbc.com/russian/features-52814200>

якісну освіту. Освітня система повинна зосередитися на потребах родини, головне призначення якої – виховати гарну людину, свідомого громадянина, що вміє працювати, творити та відповідально обирати.

Крім інших освітян, пандемія коронавірусу створила серйозні проблеми для працівників дитячих садочків. У той час, коли школи та вищі навчальні заклади перебували на дистанційній формі навчання, заклади для дошкільнят функціонували за звичним режимом. Відповідно співробітники дитячих садочків, не дивлячись на ризики, повинні були працювати. Персонал, який забезпечує догляд за дітьми до шести років, в сучасних умовах постійно ризикує. Практично в усіх країнах світу уряди закликали людей залишатися вдома, дистанціювались від загалу, але це не стосується працівників ясел та дитячих садочків. Таким чином, останні ризикують щоденно, як і медичні працівники. Можливо, тому серед працівників дошкільних закладів сьогодні спостерігається велика плинність кадрів. Підтримка даного сектора освіти недостатня, не дивлячись на те, що перші роки життя мають вирішальне значення у розвитку дитини. Заробітна плата вихователів неприйнятно низька, тим більше, що працівники майже щоденно працюють понаднормово.

Ситуація у дошкільному секторі освіти під час пандемії продемонструвала проблеми та дозволила усвідомити необхідність нової оцінки важливості роботи по догляду за дітьми. Адже саме працівники цієї галузі дозволяють батькам працювати в інших важливих соціально-економічних сферах, і по суті не мають іншого вибору, як тільки йти на роботу, кожного дня ризикуючи захворіти і принести хворобу у свої родини.

Героями пандемії можна вважати і вчених-вірусологів, вчених-медиків, які повинні були у стислі терміни розробити вакцину від COVID19. Експерти визнають, що якби не припинили фінансування розробки вакцини проти коронавірусів

15 років тому, то створення вакцини необхідної сьогодні відбувалося б набагато простіше і швидше.

Ще одна група героїв – так звані «герої гігієни». Пандемія коронавірусу, позбавивши багатьох людей роботи, натомість створила нові та відновила і популяризувала старі професії. Насамперед це стосується галузей безпеки співробітників та клієнтів компаній, що прагнуть відновити роботу в нових умовах. До них можемо віднести вимірювачів температури, тобто співробітників, які вимірюють температуру кожному, хто входить в приміщення підприємства, закладу тощо. Деякі компанії не наймали на ці посади нових співробітників, а доручали важливу справу декільком співробітникам підприємства, але у більшості компаній наймали для цього спеціальних робітників.

«Героями гігієни» називають сьогодні і співробітників готелів, які відповідають за дотримання нових, найвищих стандартів чистоти і гігієни, тим самим переконуючи гостей у безпечності перебування у готелі та відпочинку. Ця нова посада стала однією з найважливіших в умовах виходу туристичної галузі із суворого карантину.

Чергова нова посада у сучасному світі – тестувальник на COVID-19. Обов'язком цієї людини є взяття мазка з носоглотки у особи, що перевіряється на наявність вірусу, належне збереження біоматеріалу та доставка його у лабораторію. Такі посади, як правило, обіймають медсестри, однак середнього медперсоналу сьогодні не вистачає, тому іноді на цих посадах працюють колишні санітарки або ті, хто мають свідоцтво медсестри запасу. Великі компанії набирають на роботу власних тестувальників, адже державні медичні заклади та приватні лабораторії не можуть впоратися з великим обсягом роботи.

Спеціаліст по відслідковуванню контактів – ще один новий «герой» сучасного світу. Ця робота дуже важлива, адже відслідковування контактів хворого на коронавірус є одним з найефективніших методів запобігання розповсюдженню

пандемії. Такі люди повинні мати навички роботи з клієнтами, адже їм необхідно зателефонувати хворим і їхнім родичам, близьким друзям та пояснити правила поведінки, алгоритми дій в даній ситуації, надаючи будь-яку потрібну інформацію.

У місцях скупчення людей (наприклад, в кафе, ресторанах, аеропортах) в період розповсюдження коронавірусу посталала необхідність встановлювати перегородки або захисні екрани. Попит на спеціалістів у даній галузі – спостерігачів за соціальною дистанцією – значно зріс. Адже дотримання соціальної дистанції між людьми в публічних місцях (півтора-два метри) – це дієвий спосіб боротьби з розповсюдженням інфекції. Подібні правила вже встановлені у багатьох місцях і за дотриманням останніх спостерігають спеціальні співробітники. Вони відповідають також за дотриманням усіх протоколів гігієни (носіння масок, дотримання дистанції тощо.)

Крім того, під час пандемії зросла необхідність у пошитті додаткової кількості медичного одягу, масок, респіраторів. Тому професія швачки знову стала затребуваною і шанованою. У перші місяці пандемії на працівниць цієї сфери покладалася особлива відповідальність і працювати їм доводилось майже цілодобово.

Робітники соціальної сфери, прибиральники також повинні були працювати під час пандемії. Люди фізичної праці не можуть працювати дистанційно. Водії автобусів, працівники продовольчих магазинів, доглядачі, тобто малооплачувані робітники, ризикуючи заразитися вірусом, через велику кількість контактів з людьми, долаючи страх, все ж прибирають, вивозять сміття, розвозять посилки, замовлені он-лайн, та розносять пошту. Саме в цьому яскраво проявилась, стала більш виразною соціальна нерівність. Тобто перед загрозою зараження вірусом не всі виявилися рівними. Працівники малооплачуваних галузей, які не потребують особливої високої кваліфікації, є корисними і незамінними у суспільстві. І саме ці галузі, разом з медичною, перетворилися на ще один

простір боротьби з вірусом, а значить – на простір героїчних вчинків.

Після появи офіційної статистики смертності від коронавірусу в різних країнах та в різних регіонах, стало очевидним, що бідні, малозабезпечені люди мають більше шансів захворіти і померти під час епідемії. Так у Британії у найбільш бідних районах, як повідомляє британська державна служба статистики, смертність від COVID-19 складає 55 випадків на 100 тис. населення, а у районах, де проживають заможні громадяни – 25 випадків на 100 тис., тобто вдвічі менше³⁰. Причин такої ситуації декілька: демографічні відмінності, густота населення, і як наслідок – швидше розповсюджується інфекція.

Власне це змушує очільників європейських держав переглянути соціальні норми, систему цінностей у суспільстві. Адже ті люди, від яких під час епідемії чекають найбільше жертвості, протягом тривалого часу були непомітними, недооціненими. Тепер суспільство усвідомило, що вони є ключовими працівниками, на них тримається більшість справ повсякдення і тому вони мають стати більш забезпеченими, більш заможними.

Безперечно, медики – це провідні герої пандемії. Однак люди зрозуміли, що водій сміттєвоза теж викликає почуття вдячності і має право називатися героєм часів пандемії. У Британії, наприклад, ці люди знаходять поруч зі сміттєвими баками листівки зі словами подяки, маленькі подарунки. На вікнах британці пишуть слова подяки «новим героям», а ті, помічаючи таке ставлення, відчувають, що стали цінованими і помітними. Ліберально-демократична партія Британії запропонувала доплачувати так званим ключовим працівникам, що ризикують здоров'ям на роботі, по 29 фунтів на день за шкідливість³¹.

³⁰ <https://www.slovoidilo.ua/2021/11/16/novyna/svit/koronavirus-zdebilshoho-vrazhaye-bidni-krayiny-vooz>

³¹ <https://www.bbc.com/ukrainian/features-52539121>

Малооплачуваною і часто невдячною є також робота працівників соціальної сфери: будинків опіки над літніми людьми, дітьми сиротами, інвалідами. Працівники таких закладів, як правило, заробляють на рівні прожиткового мінімуму. І так як і санітарки та медсестри у лікарнях, опинилися у вирі пандемії. Однак на відміну від працівників лікарень, соціальні працівники захищені набагато гірше.

Ще однією групою «нових героїв» є волонтери. У 2020 році журналісти Голосу Америки створили передачу «Герої добрих справ», в якій розповідали про пересічних людей, які не просто роблять добрі справи у часи боротьби з пандемією, а роблять їх ризикуючи життям, не дивлячись на загрози для себе особисто³².

Власне волонтерами були створені Кризові центри для захисту жінок і дітей від насильства в родині під час пандемії. У цьому контексті необхідно наголосити, що саме жінки є і героїнями, і жертвами пандемії. Лікарки, медсестри та санітарки, які складають абсолютну більшість медичних працівників, кожен день ризикують собою у боротьбі з вірусом, частина жінок стала головними годувальницями сімей, частина взяла на себе всі домашні справи, щоб чоловік міг працювати з дому. Пандемія на передній фланг боротьби з вірусом висунула саме медичних сестер – нових супергероїв, як їх назвав британський художник Бенксі. З цим важко не погодитись, адже за даними EIGE, жінки складають більшість співробітників сфери охорони здоров'я в ЄС (76%), а в Україні – 82,8%³³. Ця статистика не враховує доглядальниць. Саме тому доля жінок серед зареєстрованих хворих на коронавірус складає 68% в Італії, 73% – у США. Саме жінки найбільше контактують з потенційними хворими під час викликів додому, коли медичні працівники не мають спеціальних засобів захи-

³² <https://ukrainian.voanews.com/z/6032>

³³ <https://ukraine.un.org/uk/88959-zhinki-mediki-na-peredoviy-borotbi-z-covid-19-v-ukraini>

сту, у каретах швидкої допомоги, у приймальних відділеннях лікарень. І у відділеннях медсестри та санітарки змушені постійно взаємодіяти з хворими. Зберігається і гендерна диспропорція в оплаті праці: за даними ВОЗ жінки заробляють на 28% менше, ніж чоловіки, і обіймають всього лише 25% керівних посад³⁴.

Тобто пандемія посилює гендерну нерівність в різних сферах життя. Репресія світової економіки, викликана пандемією та заходами, спрямованими на її втримання, загрожує серйозними наслідками, у першу чергу, для жінок. Більша частина звільнених робітників припадає на жінок, які працювали у сфері обслуговування, туризму, ретейла. Також саме жінок було переведено на неповний робочий день. Саме жінки працюють на посадах з найбільш низькою оплатою праці: доглядальниці, помічники вихователів у дитячих садочках.

Необхідно зауважити, що і до пандемії жінки витрачали на неоплачувану домашню роботу втричі більше часу, ніж чоловіки. Проте в умовах зростання навантаження під час пандемії, що пов'язане з необхідністю догляду за дітьми, контролю за їхнім навчанням, віддаленою роботою, обсяг щоденної неоплачуваної роботи зростає в рази. Тому навіть ООН закликає чоловіків брати на себе частину побутових проблем, а відділ «ООН-жінки»³⁵ запустила спеціальний проект, за допомогою якого чоловіки можуть розповісти про свою хатню роботу. Таким чином пандемія не тільки висвітлює гендерні проблеми, але й дає можливість розпочати роботу, спрямовану на їх вирішення. Змінити ситуацію може не тільки фінансова допомога жінкам, але й заходи по стимулюванню до більш справедливого розподілення обов'язків у неоплачуваній сфері економіки.

Надважлива проблема пов'язана з гендерною нерівністю породжена замкненим простором, в якому перебувають сім'ї

³⁴ https://lb.ua/blog/tetiana_boiko/497161_keruyut_tut_choloviki_pro_genderniy.html

³⁵ https://ukraine.un.org/uk/admin/structure/unct_static_tag/51

під час карантину. На це звернув увагу Генеральний секретар ООН А. Гутерріш, який зробив заяву про гендерне насилля в умовах пандемії: «Нещодавно я закликав до негайного припинення вогню, щоб зосередити нашу увагу на спільній боротьбі з пандемією. Я закликав до припинення насилля всюди і негайно. Однак насилля не обмежується полем бою. Багатьох жінок та дівчат загроза очікує там, де вони повинні бути у повній безпеці. В їхніх власних домівках... Ми знаємо, що ізоляція та карантин необхідні для подолання COVID-19. Але у підсумку жінки можуть опинитися у пастці з партнерами, що схильні до жорстокого поводження. ...Я наполегливо закликаю усі уряди включити положення про запобігання насиллю по відношенню до жінок та відшкодування збитку, заподіяного жінкам цим насиллям, у свої національні плани боротьби з COVID-19 у якості однієї з основних складових»³⁶.

Як стверджують експерти, будь яка кризова ситуація (економічні кризи, військові конфлікти, пандемії тощо) завжди супроводжується спалахом насилля по відношенню до жінок і дітей. Проте в умовах самоізоляції та призупинення роботи кризових центрів доступ жертв до можливої допомоги суттєво ускладнюється, проблематизується. За даними ООН, в різних країнах рівень гендерного насильства під час пандемії зріс до 33%³⁷. При цьому кількість дзвінків у кризові центри зменшується, а збільшується кількість повідомлень за допомогою месенджерів або листів, тому що жінки бояться бути почутими. У багатьох країнах вводяться інноваційні рішення проблеми, що дозволяють жертвам насилля негайно отримати допомогу та покинути місце самоізоляції. Це, наприклад, месенджери з функцією геолокації, або можливість сховатися у будь-якій аптеці і звідти зв'язатися з кризовим центром. Створені також пункти допомоги у продовольчих крамницях, в готелях тощо.

³⁶ https://lb.ua/world/2020/04/06/454581_gensek_oon_zayavil_ovelichenii.html

³⁷ Там само.

Крім того, самоізоляція передбачає можливість людей звертатися виключно за невідкладною медичною допомогою, до якої не входять проблеми контрацепції та абортів. Не торкаючись етичної сторони проблеми, підкреслимо, що складність, проблемність доступу до цієї процедури, за даними Marie Stopes International, може призвести до 1,2-2,7 млн. небезпечних процедур та до 1,3-3 млн. небажаних вагітностей у 37 країнах, де працює організація³⁸. Для мінімізації ризиків, породжених недостатнім медичним обслуговуванням жінок під час пандемії, пропонують врахувати досвід країн Центральної та Західної Африки під час епідемії Еболи, коли недостатня увага до медичних проблем та потреб жінок, які не були віднесені до життєво необхідних, призвела до високих темпів зростання материнської смертності у регіоні.

Директор виконавець структури «ООН-жінки» для країн Європи та Центральної Азії Ф. Мламбо-Нгкука наголосила на необхідності заходів для забезпечення повного врахування потреб жінок в усіх стратегіях і програмах з охорони здоров'я. Серед пріоритетних напрямків як під час, так і після завершення пандемії називають роботу з гендерним насиллям, підтримку жіночого підприємництва, проблему рівності в оплаті праці, подальші емпіричні дослідження гендерної проблематики. Пандемія, як зазначалося вище, висвітлює та посилює ті проблеми, які існували і раніше. Це стосується і гендерного дисбалансу³⁹.

Підсумовуючи викладене вище, можемо стверджувати, що сутність та види героїзму під час пандемії змінилися, підвищилася цінність героїчного вчинку як відповіді на виклики сьогодення. Героїчний дискурс, організовуючи виробництво смислів, що конструюють соціальну реальність, формує актуальні для даної конкретної соціальної ситуації якості: від-

³⁸ <https://advicefinder.turn2us.org.uk/home/Details/2171>

³⁹ <http://knowledge.org.ua/uk/nasilstvo-shhodo-divchat-ta-zhinok-novij-doklad-pro-nevtishni-cifri/>

повідальність, гідність, мужність, жертовність, патріотизм, і пропонує нові ролі. Поруч з героєм змінюються й інші люди, обираючи максимально інтенсивне власне життя і вшановуючи тих, кого вважають героєм.

Постає питання: впродовж якого часу цих людей будуть вважати героями? Адже героями вони стали раптово і коли гострота моменту нівелюється, чи будуть їх так само вважати героями? Це дуже сумнівно. Визнання оточуючих та певне його офіційне закріплення було б найкращою винагородою, наприклад, для медиків, однак люди швидко забувають важкі часи.

І ще одне – найважливіше питання: чи справді люди перерахованих професій є героями? Чи відповідає характер їхньої діяльності, зміст вчинків визначенню героїзму, наведеному нами вище?

Якщо виходити з онтологічного аспекту змісту поняття героїзм як виявлення іманентної буттєвої сутності людини, що покликана до подолання тлінності тіла та утвердження безсмертя духа, то надання представникам перерахованих професій статусу героїв є сумнівним. Дійсно деякі з них (лікарі, наприклад) намагались змінити життєву ситуацію, знаходячись на межі буття і небуття. Однак це стосується меншості і мова йде про більші або менші ризики.

Якщо ж намагатись з'ясувати наявність статусу героя, спираючись на екзистенційний аспект, тобто на розуміння героїзму як найвищої точки екзистування, кульмінаційний момент життя людини, що може одночасно бути трагічним і натхненним, пробуджуючим для інших, як вибору на користь «бути» в граничній ситуації, подолання обмежень, коли внутрішня сила витісняє інстинкт самозбереження і страх смерті, веде до творення суб'єктом самого себе, власної реальності, розширення останньої до рівня соціуму, то певні ознаки саме такого характеру діяльності знову ж таки спостерігаємо у представників медичної сфери.

Соціально-філософський аспект визначення поняття «героїзм» найбільш яскраво представлений у діяльності тих,

кого називають сьогодні «нові герої» або «герої пандемії». Адже цей аспект акцентує увагу на героїзмі як особливій формі людської поведінки та діяльності за конкретних історичних умов, коли ціною мужності, стійкості й самопожертви людина сприяє вирішенню критичної ситуації в житті спільноти, соціуму, держави, тим самим включаючись у формування змісту соціокультурного поля та сприяючи прогресу. Отже, перераховані професійні групи нових героїв, меншість з яких здійснила насправді героїчні вчинки, можна вважати безумовно героями на певному історичному етапі лише у соціально-філософському вимірі. Однак лікарі, медсестри та санітарки, тобто працівники медичної сфери безумовно є новими героями, героїчні вчинки яких – у повсякденній праці з ризиком для життя.

Насамкінець підкреслимо: сучасні біологи та вірусологи наголошують, що різноманітні хвороби можуть стати нашим перманентним викликом у теперішньому столітті, що висвітлюватиме проблеми на усіх рівнях соціального життя та на рівні екзистенції – від змін в економіці та структурі виробництва, змін політичних та соціальних, до змін аксіологічних та екологічних. Така ситуація породжує, на наш погляд, два варіанти розвитку подій, відкриває дві можливості: з одного боку, виникає реальна небезпека різноманітних соціальних конфліктів, поляризації суспільства, а з іншого – дає шанси для посилення соціальної солідарності.

Пандемія сприяла появі нових героїв – «героїв без подвигів», непомітних або непомічених, тимчасових, працю і дії яких неможна залишити поза увагою. Ці люди – герої пандемії. Вони віддані своїй справі, розумні, турботливі, кваліфіковані спеціалісти, на добру волю та високу мотивацію яких спираються в усіх країнах світу. Для «нових героїв» оплесків недостатньо: необхідно збільшити плату за їхню працю, надати інші пільги.

І головне: сьогодні питання полягає не в тому, щоб пережити часи кризи, а в тому, щоб навчитися жити у перманент-

них кризах, організувати життя і роботу так, щоб не було необхідності у героїчних вчинках. У таких умовах значно зростає роль філософії, яка стимулює критичне мислення, дозволяє усвідомити сутність проблем, які вже існували, але були доведені пандемією до критичного рівня. Радикальні зміни, шалене пришвидшення світових економічних, політичних та інших процесів у світі можуть дезорієнтувати людей, але філософія дозволяє нам побачити загальну панорамну картину подій і таким чином уможлиблює пошук вирішення складних соціальних та екзистенційних проблем.

Література

1. Агамбен Дж. Есеї про covid-19 та критика навколо текстів. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://supportyourart.com/stories/agamben-covid-19/>
2. Ахметели Н. Жизнь в изоляции: как коронавирус вызвал вспышку ксенофобии в Грузии. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.bbc.com/russian/features-52187008>
3. Костенко Л. Дума про братів Неазовських. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://findbook.in.ua/books/duma-pro-brativ-nieazovs-kikh>
4. Коупленд Н. Психология и солдат. Москва: Воениздат, 1991. 96 с.
5. Маніфест надії Лі Еделькорт: яким буде світ після пандемії. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://blur-fashion.com/manifestofhope>
6. Мардер М. Человечество слепо шло к катастрофе с пандемией. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ukrvedomosti.com.ua/?p=105012>
7. Нанси Ж.-Л. В ответе за существование // Интенциональность и текстуальность. Философская мысль Франции XX в. Томск: Издательство «Водолей», 1998. 320 с.
8. Нанси Ж.-Л. Комуновірус. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://politkrytyka.org/2020/03/31/yakuj-svit-pislyarandemiyi-bruno-latur-yeva-illuz-zhan-lyuk-nansi/>
9. Ниблетт Р. Гибель мечты. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://globalaffairs.ru/articles/otstuplenie-liberalizma/>

10. Радикальный опыт Робинзона Крузо. Что думают философы о пандемии коронавируса. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.bbc.com/russian/features-52187015>

11. Ранк О. Миф о рождении героя. Между Эдипом и Озирисом: Становление психоаналитической концепции мифа / Сборник. Переводы с нем. Львов: Инициатива; Москва: Совершенство, 1998. С. 123-206.

12. Сбои и устойчивость. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://ru.unesco.org/news/sboi-i-ustoychivost-v-dokladah-unesko-privodyatsya-novye-dannye-o-vozddeystvii-covid-19-na>

13. Стейнберг Гусман Д. Герой повсякденності. Киев: Новий Акрополь, 2004. 118 с.

14. Франкл В. Человек в поисках смысла. Москва: Прогресс, 1990. 368 с.

15. Фуко М. Наглядати і карати. Київ: Комубук, 2020. 452 с.

16. Харарі Ю. Н. Людина розумна. Коротка історія людства. Київ: Book Chef, 2021. 544 с.

17. Цимбал Т. Буттєвісне вкорінення людини. Київ: Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2005. 219 с.

18. Цимбал Т. Формування українського пантеону героїв в контексті проблеми консолідації нації // Українознавчий альманах. Випуск 23. Київ: «Міленіум», 2018. С. 81-87.

19. Шютц А. Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии. Москва. Издательство: Институт Фонда «Общественное мнение», 2003, 336 с.

20. Щербинина Н. Героические мифы в конструировании политической реальности России. Автореферат дисс. ... докт. полит. наук. Москва, 2008. 40 с.

21. Элиас Н. Понятие повседневного // Элиас Н. О процессе цивилизации. Социогенетические и психогенетические исследования. Москва; Санкт-Петербург: Университетская книга, 2001. 336 с.

22. Ясперс К. Философская автобиография. // Западная философия. Итоги тысячелетия. Екатеринбург: Деловая книга; Бишкек: Одиссея, 1997. С. 15-152.

23. Hume David. Essays, Moral, Political, and Literary. Part I, Essay VIII, OF PARTIES IN GENERAL.